

نسخه‌های خطّی

ذخیره خوارزمشاهی

سید محمود مرعشی نجفی

و سلطان سنجر نیز مقدمش را گرامی داشت و تا آخرین روزهای زندگی در مرو به افاده و اشاعه علم پرداخت و در سال ۵۳۰ق در همان شهر جان باخت و در همان جا دفن گردید.

ذخیره خوارزمشاهی، یک دوره کامل طب قدیم فارسی است، که شامل ده کتاب در یک مجلد است.

تألیف این اثر مسلماً کار یکی دو سال نبوده، و قطعاً با دقتی که وی داشت، سالها به طول انجامیده است. سید به جز این کتاب آثار دیگری نیز در طب دارد، که از آن جمله زبدة الطب به عربی است، که یک نسخه بسیار نفیس از آن، مورخ سده هشتم هجری، در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است. همچنین کتاب خفی علائی یا الخفیة العلائیة و کتاب الاغراض الطیبة و المباحث العلائیة، که اختصاری است از کتاب ذخیره خوارزمشاهی و کتاب یادگار در طب. این سه کتاب همچون کتاب ذخیره به فارسی نوشته شده و از لحاظ لغات نادر و اصطلاحات طبّی فارسی از آثار بسیار مفید به شمار می‌رود.

سید تألیفات دیگری از جمله آثاری به زبان عربی دارد که چون در مراکز پزشکی قدیم طیّ قرن‌ها از این اثر استفاده و تدریس می‌گردیده، لذا نسخه‌های خطّی نفیس و کهن

یکی از مشهورترین و برجسته‌ترین کتابهای طبّی، پس از قانون ابن سینا، ذخیره خوارزمشاهی است.

این اثر علمی تألیف سید زین الدین یا شرف الدین ابوالفتح یا ابوالفضائل ابوالبراهیم اسماعیل بن حسن یا حسین بن محمد جرجانی از سادات اصفهان و از جمله نامداران و پزشکان سده ششم هجری است.

وی در سال ۴۳۴ق دیده به جهان گشود و پس از نیل به مقامات عالی علمی، نزد سلاطین خوارزمشاهیان از احترام خاصی برخوردار گردید. او در سال ۵۰۴ق، همزمان با چهاردهمین سال سلطنت قطب الدین خوارزمشاهی، به ولایت خوارزم آمد. شاه مقدم سید را گرامی داشت و دستور داد تا مسئولیت بزرگترین داروخانه شهر را به وی واگذار کنند و سرانجام این اثر مهم خود را به نام قطب الدین محمد بن انوشکین تألیف کرد. پس از مدتی از خوارزم عازم مرو شد

شنگرف، ۳۷۷ برگ، ۲۵ سطر، اندازه جلد ۱۹×۲۷ سانتیمتر. نوع جلد تیماج قرمز لولایی. برگ پایانی کتاب پنجم و سوم افتاده است. روی برگ آغاز، علی فرزند حسین فرزند محمد فرزند اسحاق موغادی این نسخه را به علی فرزند محمد فرزند یوسف طیب در سال ۷۴۶ق هجری هدیه کرده است. این نسخه از نظر قدمت کتابت بسیار نفیس و ارزشمند است.

فراوانی از این کتاب در کتابخانه‌های داخل و خارج کشور وجود دارد. ما به معرفی تعدادی از نسخه‌های ارزشمند و کهن که در سده‌های هفتم تا نهم هجری کتابت شده و در گنجینه کتابهای خطی کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی(ره) موجود است، می‌پردازیم. بدیهی است به جز نسخه‌های یاد شده نسخه‌های دیگری نیز وجود دارد که یا فهرست نشده‌اند و یا بعد از سده نهم کتابت شده‌اند. ضمناً یادآور می‌شویم کتاب ذخیره تاکنون سه بار - دو بار جلد نخست، و بار سوم تمام آن - به چاپ رسیده است؛ بدین ترتیب:

۱. چاپ انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۴۴ ش. جلد نخست، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار.
  ۲. چاپ انجمن آثار ملی، سال ۱۳۴۴ ش. جلد نخست، به اهتمام دکتر محمد حسین اعتمادی، دکتر محمد شهراد، دکتر جلال مصطفوی.
  ۳. چاپ انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، شماره ۲۴۹، چاپ تصویری از نسخه خطی مورخ سال ۶۰۳ق. نسخه کامل در قطع سلطانی به کوشش سعیدی سیرجانی، سال ۱۳۴۵ ش.
- اینک به معرفی تعدادی از نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی(ره) می‌پردازیم:

۱. نسخه شماره ۲۸۷.

این نسخه شامل پنج کتاب از ده کتاب است.

آغاز: «الحمد لله حمد الشاکرین والصلاة علی النبی المصطفی... چون تقدیر ایزد تعالی چنان بود که جمع کننده این کتاب...»

انجام: «تدبیر صواب آن است که طعام و شراب چندان تأخیر نکنند که تشنه یا گرسنه شود...»

به خط نسخ مُعربِ محمد فرزند ابراهیم فرزند محمد فرزند حسن ملک فرزند علی فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند حمزه فرزند عبیدالله فرزند محمد فرزند علی فرزند حسین فرزند علی بن ابی طالب(ع)، مورخ جمادی الاول سال ۶۸۶، عناوین

نسخه شماره ۲۸۷

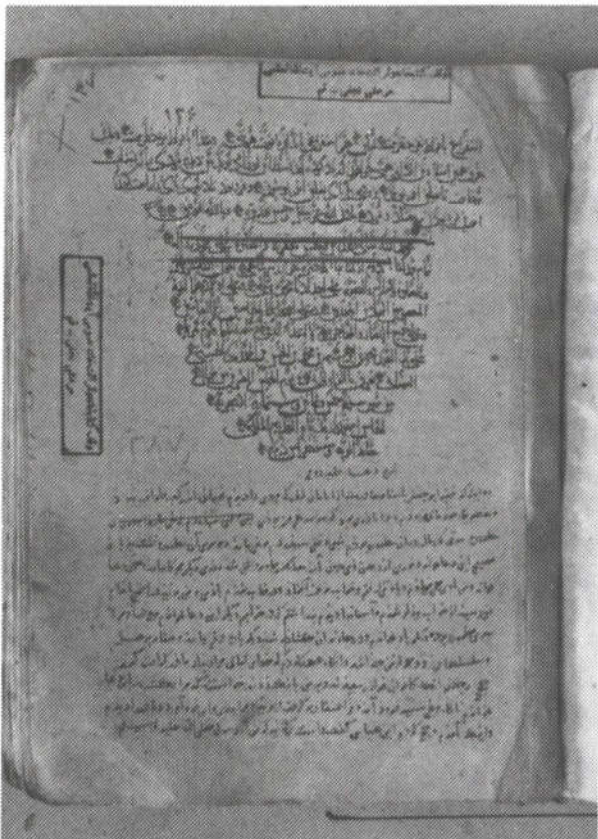
۲. نسخه شماره ۴۶۲۳.

این نسخه شامل سه کتاب اول است.

آغاز: «و غیر آن و ماهی تازه و خشک و کربب بسیار می‌خورند.»

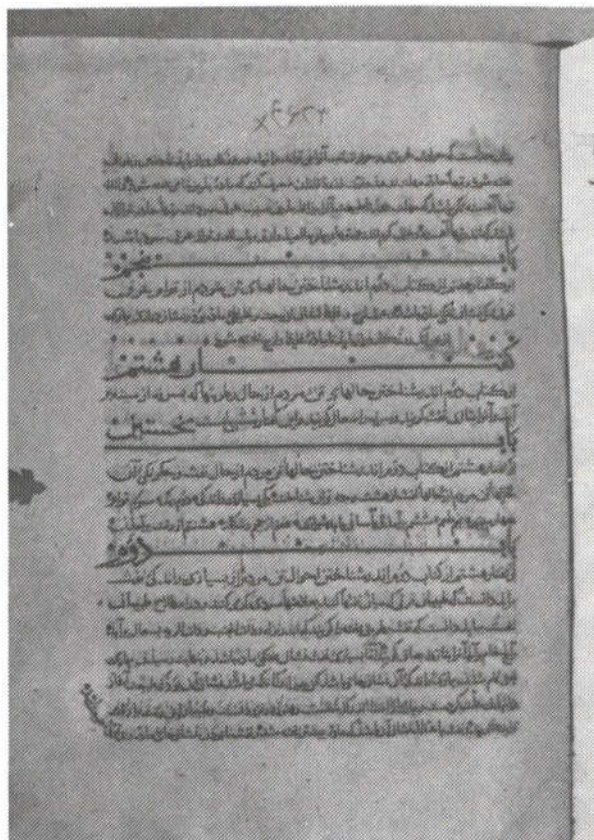
انجام: «از گفتار هفتم از بخش دوم از کتاب سوم اندر...»

خط نسخ، کتابت سده ۸ق، عناوین شنگرف و مشکی درشت، ۲۸۳ برگ، ۲۳ سطر، اندازه جلد ۲۴×۳۳ سانتیمتر. جلد

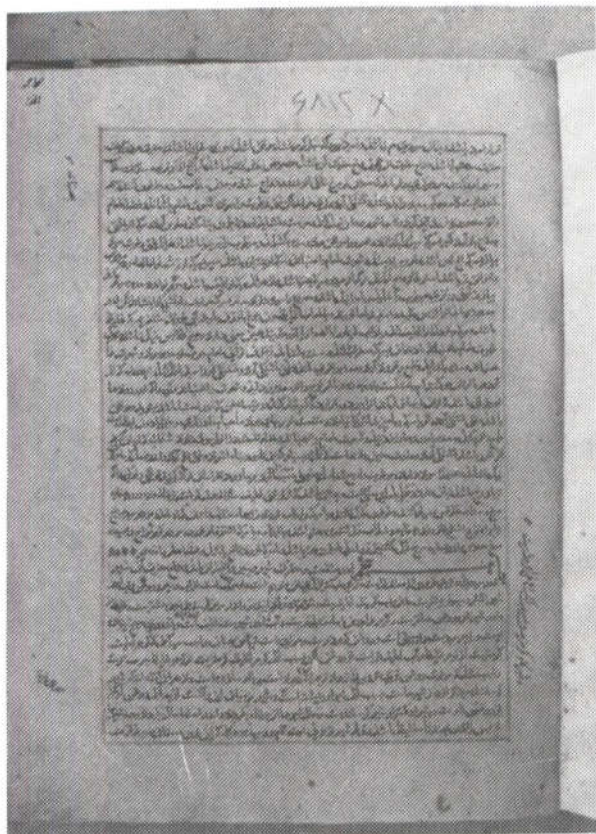

تیماج قهوه‌ای ضربی با ترنج و سرترنج و لچک.
این نسخه در حاشیه تصحیح شده است.

نسخه شماره ۴۶۲۳

نسخه شماره ۶۸۱۲

۳. نسخه شماره ۶۸۱۲.

این نسخه شامل پنج جلد نیمه نخست است.

آغاز: «چون تقدیر ایزد تعالی چنان بود که جمع کننده این

کتاب ...»

انجام: «تمام شد کتاب پنجم از ذخیره خوارزمشاهی، بعون الله

تعالی.»

خط نسخ، کتابت سده ۷ق، عناوین مشکی درشت و شنگرف، ۲۱۸ برگ، ۳۳ سطر، اندازه جلد ۳۱×۲۳ سانتیمتر، جلد تیماج سبز مجدول.

این نسخه نیز در حاشیه تصحیح شده است. روی برگ آغاز تملک محمد بدیع خادم آمده است. برگ آغاز و پایان نونویس است.

۴. نسخه شماره ۳۸۰۹.

این نسخه مشتمل بر کتاب اول تا چهارم است.

آغاز: «چون تقدیر تعالی چنان بود که جمع کننده این

کتاب ...»

انجام: «تمام شد کتاب چهارم از ذخیره خوارزمشاهی اندر

مقدمه المعرفة...»

خط نسخ، کتابت سده ۸ق، عناوین شنگرف، ۳۵۴ برگ، ۲۵

سطر، اندازه جلد $\frac{1}{4} \times 30 \times 23$ سانتیمتر، جلد تیماج قهوه‌ای ضربی با

ترنج. این نسخه برای خزانه یکی از اُمرا کتابت شده که نامش

محو و ناخواناست.

۵. نسخه شماره ۷۸۱۰.

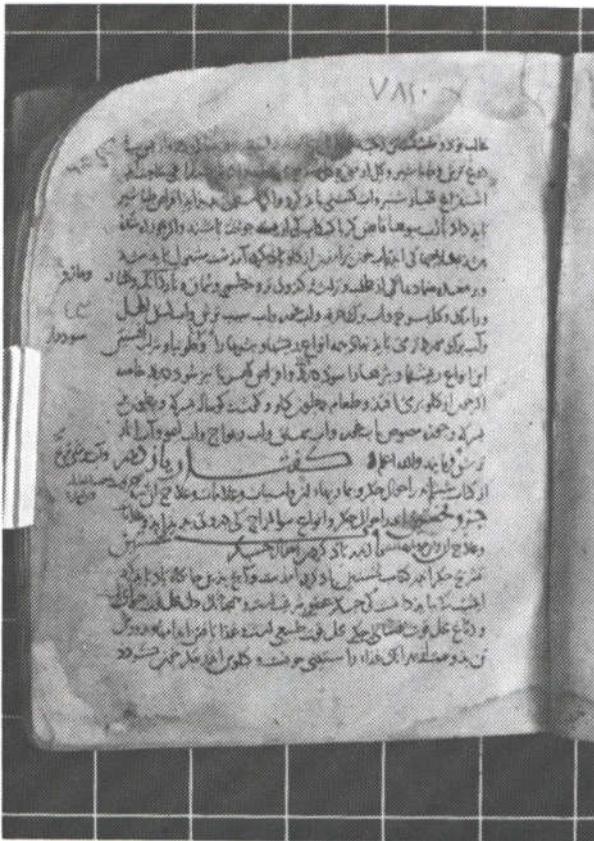
این نسخه بخشی از جزء اول کتاب است.

آغاز: «گفتار دهم در امراض معده.»

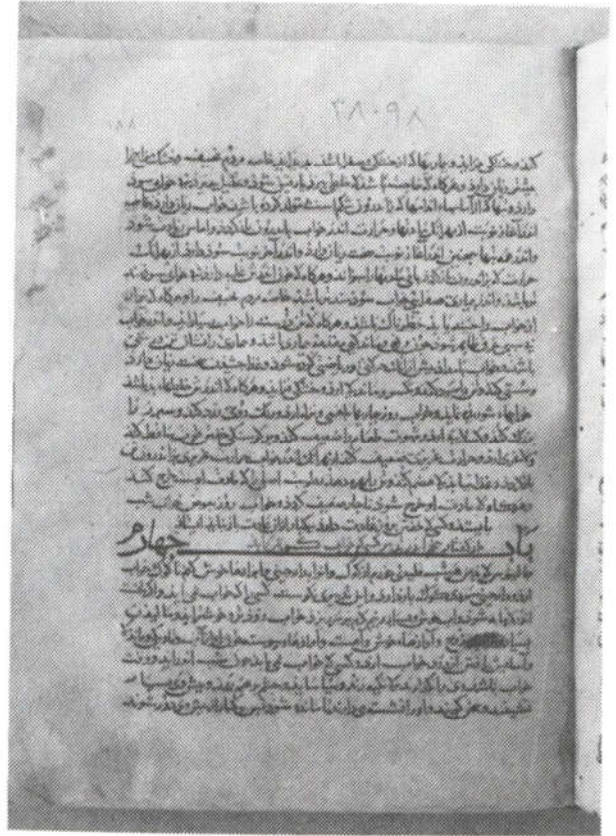

انجام: «تحت المقالة الثالثة من كتاب السادس من ذخیره

خوارزمشاهی»

نسخه شماره ۷۸۱۰

نسخه شماره ۳۸۰۹

۷. نسخه شماره ۷۰۳۹.

این نسخه شامل کتاب اول تا بخش اول از کتاب سوم است. آغاز: «الحمد لله رب العالمین... سید امام اجل زین الدین تاج الاسلام...»

انجام: «آغاز فهرست بخش دوم، اندر این بخش تدبیر نگاه داشتن...»

خط نستعلیق، کتابت اوایل سده ۹ق، عناوین شنگرف یا مشکوی درشت، ۲۰۰ برگ، ۲۵ سطر، اندازه جلد ۳۲×۲۱ سانتیمتر، جلد تیماج شکلاتی طلاکوب. برگ پایانی نویسنده است.

۸. نسخه شماره ۹۰۷.

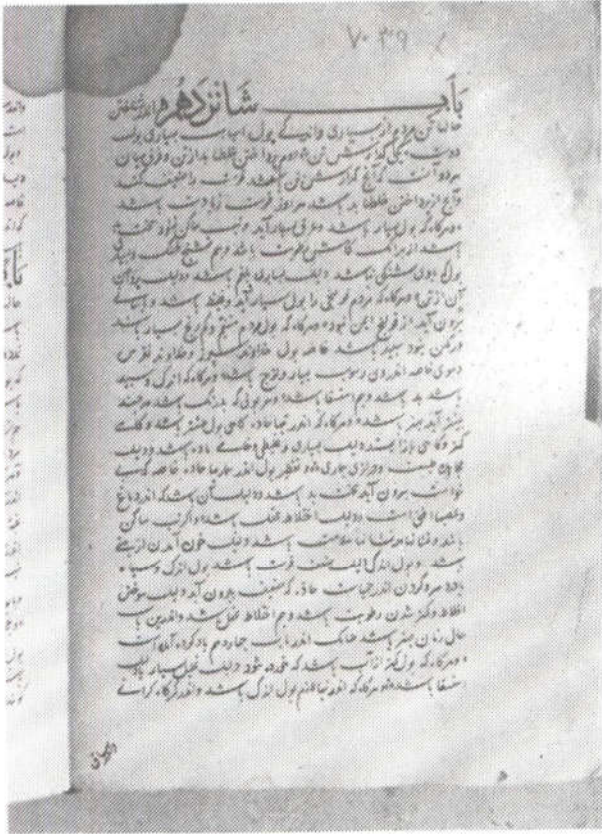
این نسخه شامل کتاب ششم است. آغاز: «از علاج بیماریها از سر تا پای و امراض نفسانی

خط نسخ، کتابت سده ۷ق، عناوین شنگرف، ۹۲ برگ، اندازه جلد ۲۰×۱۵ سانتیمتر. برگهای آغاز و پایان در سال ۱۰۳۷ق نویسنده گردیده است. این نسخه نیز در حاشیه تصحیح شده است.

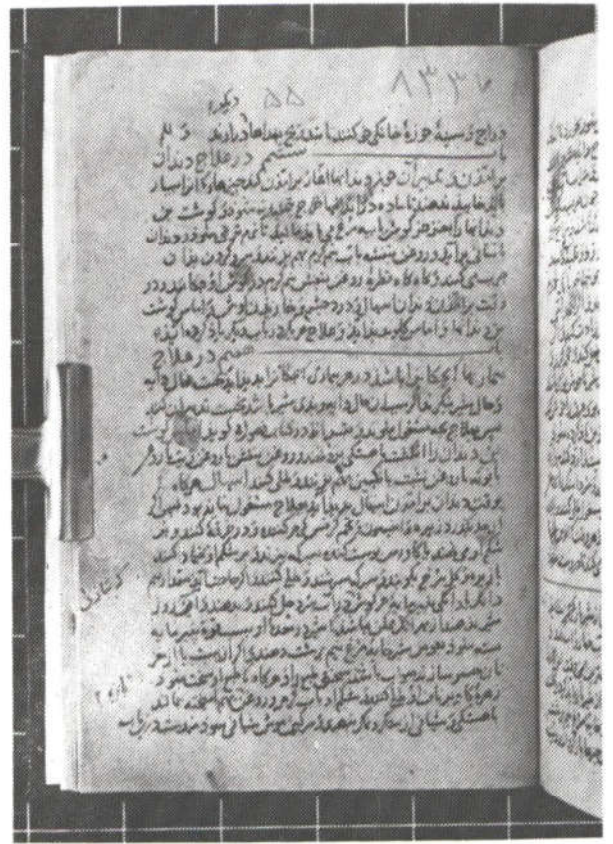
۶. نسخه شماره ۸۳۳۷.

این نسخه شامل بخش تشریح کتاب است. آغاز: «و تشریح شریان وریدی گفته آمده است...». انجام: «برقوت طبیعت پنجم آن که اگر نماز شرط پرهیز...». خط نسخ، کتابت سده ۸ق، عناوین شنگرف، ۷۳ برگ، ۲۵ سطر، اندازه جلد ۲۲×۱۵ سانتیمتر، جلد تیماج قهوه‌ای. این نسخه نیز در حاشیه تصحیح شده است. برگ آغاز و انجام افتاده است.

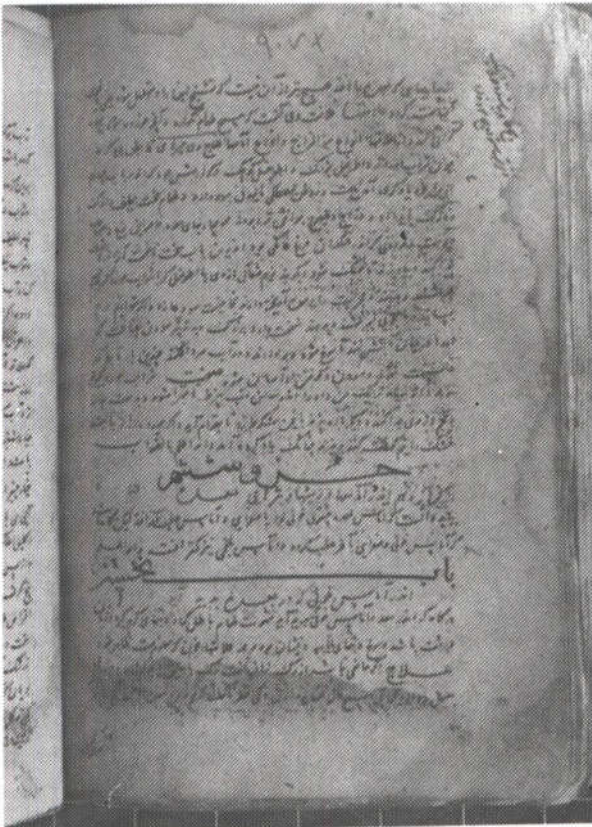

نسخه شماره ۷۰۳۹

نسخه شماره ۸۳۳۷

نسخه شماره ۹۰۷

انجام: «تمام شد کتاب ششم از ذخیره خوارزمشاهی.»
خط نستعلیق حسین فرزند شکرالله فراهانی در روز جمعه،
سی ام ذی القعدة سال ۷۷۲، عناوین شنگرف و مشکی درشت،
۳۶۷ برگ، ۲۵ سطر، اندازه جلد ۱۷×۲۶ سانتیمتر، جلد تیماج
مشکی ضربی با ترنج و سرترنج. روی برگ آغاز مهر مربع
«و رفعنا مکاناً علیاً» و تملک محمدحسین طیب در ماه
جمادی الاول سال ۱۲۱۵ آمده است.